

'Ulungaanga Tukufakaholo Fakafonua mo e Tu'unga Taautaha

'Ulungaanga Tukufakaholo Fakafonua

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

ichcap

International Information and Networking Centre
for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region
under the auspices of UNESCO

Ministry of Internal Affairs Tonga

‘Ulungaanga Tukufakaholo Fakafonua mo e Tu’unga Taautaha

© Umemura Yutaka

© Saïd Azadi

© Fumiko Ohinata

Translator: **Koliniasi Fuko**

Proofreader: **Sione Teisina Fuko**

Ko Hono Fa'u 'o e Tala Mahu'inga 'o ha 'Ulungaanga Tukufakaholo Taautaha (Fefine/Tangata)

Ko hono fa'u 'o e tala mahu'inga 'o ha 'ulungaanga, tukufakaholo mo ha pule 'oku fekainga'aki mo ha fa'ahinga kakai, 'oku ne kapa 'a e ngaahi sosaieti, komuiniti mo ha falukunga kakai tokolahi. Ko e ngaahi 'ulungaanga tukufakaholo kotoa pe 'oku fakafotunga ia 'i hano pukepuke, tuku'au mai 'o ha 'ilo pe tukufakaholo 'oku to e fekainga'aki foki moia mo e va fengaue'aki 'i he vaha'a pe 'i loto 'o ha falukunga kakai 'i ha komuiniti. 'I he'ene pehe leva, ko e 'ulungaanga tukufakaholo ko e mata'ikoloa ia 'oku ne fakafuo mai 'a e fatongia, puipuitu'a, mo hono fakahoko 'oia. 'E to e ha leva foki mei ai 'a e 'ikai ala mavahevahe 'a e fa'unga 'o e tala fatongia 'o ha taha.

'I he komuiniti, 'oku fisifisimu'a foki mo fakatefito ai 'a e ngafa 'a fafine 'i he tukufakaholo hono ngaahi 'o e me'atokoni. Ko hono tala fakapatonu 'o e mahu'inga 'a fafine, 'oku ha ia 'i he nofo fakasosiale, 'aki hono muimui'i ofi 'e he 'ofefine 'ae founga ngaue 'a 'ene fine'eiki. Pea malava leva kene ako mei ai, tokoni kiai pea ne to e fakatolonga foki. 'I hono fakama'opo'opo 'o e ngaahi fatongia fakaikiiki ko 'eni 'oku tala ai 'a fafine.

© UNESCO / Danson Siminyu

© 2008 by Ministry of Culture – Photograph: Iris Biskupic Basic

© 2008 by Ministry of Culture – Photograph: Iris Biskupic Basic

Lolotonga pe 'a e hanga 'e he 'ulungaanga fakaetangata 'o uesia 'a e tukufakaholo fakafonua, kuo hoko e kameli ia ko e tefito'anga 'o e ngaahi fatongia tu'ufonua 'o e komiuniti Petouini 'i 'Omeni. 'I he tafa'aki leva 'o e malava me'a, mo 'ene fekainga'aki ki he 'ohake pe ako'i 'o e kameli, kuopau ke hanga 'e tangata mo fafine 'o faka'apa'apa'i lahi 'a e kameli 'i hano fo'u pe ngaohi ha ngaahi me'angaue. Ko fafine na'a nau fai e lalanga, pea ko tangata 'a e tufunga'akau mo e tufunga siliva. 'Oku fai tatau e founa vahevahe ngaue koeni, mo e vakai ki he ngaohi'anga me'a va'inga 'akau tukufakaholo 'a e longa'i fanau, 'i he ki'i kolo ko Havetisikou Sakoli 'i Kalotia. 'Oku nau ngaue'aki e poto'i ngaue na'e tukufakaholo mai mei he ngaahi famili mo e to'utangata kimu'a. Ko tangata, 'oku nau fakatahataha'i e uilou, laimi, piisi mo e kupu'i mapele 'o fakamomoa ia, tutu'u, mo ta tongitongi 'aki e fanga ki'i me'ava'inga 'akau koeni pea nau to e ngaue'aki pe ia mo e me'angaue tukufakaholo. Pea toki hanga leva 'e fafine 'o teuteu'i ia 'aki hano fokotu'utu'u, faka'otu'otu, mo ta valivali ia meihe visone mo e loto.

Ko 'ete malava mo kau atu 'i ha tala fakaikiiki 'o e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua, 'oku tataki ia 'e hoto kita pe ko hoto tu'unga. Fakatata'aki 'eni, ko e ngaahi ngaue fakamea'a tukufakaholo, 'oku fakafalala ia 'i ha vahevahe ngaue 'oku tatau mo palanisi 'i he tu'unga.

Ka 'i he tafa'aki 'e taha, ko e ngaahi fatongia fakasiosiale, hange ko e fakahoko 'o ha lau maau, talanoa fakatata, tau'olunga, 'oku ne takiekina ia ki he palopalema faka-siosiale 'o ha komuniti, 'oku 'ikai palanisi ai 'a e vahevahe tatau mo e tu'unga 'o ha taha. Kaikehe, 'oku hanga 'e he ngaahi tala tukufakaholo fakafonua lahi 'o fa'u ha ngaahi founa 'oku ne fakatatafi 'a e ngaahi palopalema koeni, 'aki 'enau ngaue'aki ha founa faka'ehi'ehi. Ko e tuku'au mai 'o e ngafa takitataha mo 'ene fekaunga'aki mo e fa'ahinga 'o e tangata na'e kumoa'i mo ako'i pe ia mei he tu'unga ko e talavou si'i.

Ko e Tuku'au 'o e Ngafa Fatongia Takitaha mo 'enau Fekainga'aki

Ko e tuku'au mai 'o e ngafa takitataha mo 'ene fekaunga'aki mo e fa'ahinga 'o e tangata na'e kumoa'i mo ako'i pe ia mei he tu'unga ko e talavou si'i. Ko e tu'unga pe ngafa fatongia 'o ha taha 'oku 'ikai pe ke tu'uma'u ia, 'oku feliliuaki pe ia 'o fakatau ki he 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua mo e 'ataakai 'oku ne kumoa'i. Ko e ngaahi tu'unga mo e ngafa fatongia na'e fakatefito 'i ha kulupu ngaue pe 'e taha 'i he kuohili kuo alea'i ia 'e ha komuniti ke fakaava ia 'o tanaki atu kiai ha ngaahi kulupu fekau'aki 'e taha pe lahi ange.

Ko e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua 'oku 'iai 'ene ngaue mahu'inga 'aupito 'i hono fa'u mo tufaki 'o e mahu'inga faka'ulungaanga, tu'unga fakatukufakaholo, pea mo 'enau feliliuaki. Ki hano fai ha liliu kiai, kuo pau ke fakaangaanga'i ia ke ma'u ha solova'anga 'o ha makatuki'anga. 'E fai ia 'i he founa tefito mo pau 'oku ne poupou'i 'a e vahevahe tatau 'o e ngafa fatongia.

© Umemura Yutaka

*'I he ouau hiva'i 'o e Sou Vani Samani
mei he ngafa takitaha 'o Vietinemi, 'oku
fakafoki pe ia ki he fefine ko e hoko'anga
ia 'o e ngafa tukufakaholo 'a tangata,
vala mo e ngaahi 'ulungaanga, pea
fefokifoki'aki pehe pe. 'Oku fai tatau
eni, mo ha fale mamata'anga faiva
tukufakaholo 'a e kau Siapani ko Kapuki
(Kabuki), 'aia ko e tangata kotope 'oku
nau malava e ngafa 'a fafine 'oku ui ia
ko e 'onagata. 'Oku toe 'iai foki mo e
fatongia 'e ua makehe mei ai ko e 'alakoto
(aragoto) pe ko e founa matolu pea
mo e uakoto (wagoto) pe founa manifi.
Ka, 'oku tala e ngaahi 'ulungaanga
koia mei he tu'unga fakaetangata mo e
faingofua ke makupusi e tu'unga koia.
'Oku 'iai leva mo hono fakafehu'ia 'o e
ongo tu'unga 'a tangata pe fefine 'i he
fa'unga fakaetangata. Ka 'oku taumu'a 'a
e leseni ia 'i he Kapuki ki he ngaahi me'a
fakahisitolia mo ha ngaahi fepakipaki
fakamolale 'i he'ene fekainga'aki mo
e lotu. 'I he 'aho ni, kuo tu'ukimu'a 'a
Kapuki 'i he fale mamata'anga 'o e ngaahi
talanoa fakatata tukufakaholo 'a Siapani.*

© Umemura Yutaka

'Oku uesia foki 'e he 'ulungaanga tukufakaholo mo fakafonua 'a e mahu'inga 'o e tu'unga fakaetangata, pea hoko moha va 'i hona vaha'a. Ko e fekitoa 'e taha ki he liliu 'i he fekainga'aki 'a e 'ulungaanga fakaetangata 'oku ha ia 'i he founa fetu'utaki mo e kaveinga 'oku ne uesia. 'i he fa'unga fili 'o ha tali fekau'aki mo hono patoloaki pe malu'i 'o e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua, 'oku 'ikai fakahoko ia 'i hano 'u'uni mai pe, ka 'oku fakatefito ia 'i ha falukunga tu'unga fakaetangata mo ha ivi fekaunga'aki. Ko e ngaahi fakafotunga kotoa koeni 'oku ne ha'i e ngaahi 'ulungaanga, fekainga'aki mo e founa fetu'utaki. 'Oku fakafehu'ia ma'u pe eni mei he loto'i komuniti ke fakangofua ha kau tokolahi kiai mo e palanisi 'i he ivi fengaue'aki.

© 2003 Larnaca Municipality – Photograph: Andreas Larkos

Ko e Saitetisisita, ko e fa'unga 'o ha fepaki fakafa'u ta'anga 'i he fonua ko Saipelasi, 'aia 'oku feinga e tokotaha hiva ta'anga ke ne lakasi ha tokotaha fa'u ta'anga 'e taha 'aki 'ene fakapotupotu tatau mai e founa talangutu 'o e ta'anga pe maau. Na'e hoko foki e Saitetisisita ko e konga manakoa 'o ha katoanga ma'ume'atokoni 'i ha mali, feohi'anga fakafiefia mo ha to e fakafiefia fakapule'anga pe, ka e makatu'unga 'i hano fu'u fiema'u ke fakahoko. 'I he tala tukufakaholo, ko tangata pe na'a nau fakahoko e talagutu 'o e ta'anga pea toki fakahoko mai pe kimui ni 'a e kamata 'a e kakai fefine kenau fakahoko 'a e faka'ali 'ali 'o ha ta'anga.

© 2003 Larnaca Municipality – Photograph: Andreas Larkos

Faliunga 'o e Lea Taautaha (Fefine/Tangata)

Neongo 'a hono faikehekehe 'o e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua 'o ha komuniti mei ha komiuniti, ko e faka'uhinga lea ki he tala faka-e-tangata 'e malava pe ke na faitatau 'i hona kehekehe. 'Oku 'ikai ko ha 'ilo fakamamani lahi pe 'e taha fekau'aki mo e tala faka-e-tangata. 'Ikai koia pe, ko e ngafa takitaha mo hono mahu'inga 'oku totonu ke 'analaiso ia mei he fakakaukau 'a e komuiniti. Fakatata'aki eni, 'oku 'iai foki e ngaahi kulupu fakamatakali ko e tangata'i fonua 'o 'Amelika Tonga, 'oku nau fakafā'ahinga e tangata 'o a'u ki hono vahe kehekehe 'e fitu, kau ai e fa'ahinga 'o e tangata

kuo nau liliu 'o fefine pe ko e fefine ki he tangata, mo e fa'ahinga 'o e tangata pe fefine 'oku nau ma'u e laumalie mata ua pe fakatoutafa'aki.

Ko e ni'ihī 'o e sosaieti 'Iulope mo e 'Esia he 'aho ni 'oku 'iloa pe 'i he fa'ahinga 'o e tangata 'e tolu pe ko ha to e ngaahi kulupu lahi hake ai. 'Oku mahino ma'u pe 'a e fepikitaki vaofi 'a e ta'u motu'a mo e fa'ahinga 'ulungaanga 'oia. Fakatata 'aki eni, Ko e 'ulungaanga angamaheni 'o e longa'i fanau 'e kehe pe ia mei he 'ulungaanga fakaetangata 'o e talavousi'i mo e kakai lalahi. 'I he'ene hoko 'o pehe, tene takiekina leva ia ki hano kumoa'i 'i he fakakaukau faka-e-tangata, mo founa fakahoko 'o e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua.

*Ko e ngafa 'o fakatatau ki hoto
tu'unga, 'oku makehe hono talanoa 'i
'i he tuku 'au mai 'a e Nakakali pe
ko e fa'unga motu'a taha eni hono
fakatataa 'i ha talanoa 'i 'Iulani. Na 'e
to e hoko foki e Nakakali ko ha ngaue
mahu'inga eni 'i he ngaahi levolo kotoa
'o e sosaieti. 'I he ngaahi 'aho ni ko
e fefine Nakakelo 'oku ne fakahoko ia
'i ha ha'oha'onga 'o ha kau mamata
'oku fio ai 'a fefine mo tangata, 'aia
na 'e hahamolfia 'i 'Iulani ke hoko.
Ka ko e fakahoko pe 'e fefine ma'aha
kau mamata fefine pe. 'I he kimui ni
mai, 'oku tui ko e kau Nakakelo 'a
e mahu'inga taha 'i hono tauhi 'o e
fananga, ngaahi tala fakamatakali
pea mo e 'ulungaanga tukufakaholo
'o 'Iulani. Kaikehe, 'oku ne 'oange
ai 'a honau makehe 'i he tu'unga
fakasiosiale mo e ngofua ke a'u kiai.*

Ko e Vahevahe Tatau 'i he Tu'unga Taautaha (Fefine/Tangata)

'I hono fakahoko 'a e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua, 'oku ne fakafaingamalie'i 'a e vahevahe tatau 'i ha tu'unga fakaetangata. 'Oku ne to e matu'uaki 'a e fetokehekehe'aki 'i he va fakatu'unga 'oku hoko 'i ha kominiuniti. Ko e vahevahe tatau mo e fekoekoe'i 'a e tefito'i tui mo e founa 'a e totonu 'o e tangata. 'I he'ene a'u mai ki he vahevahe tatau 'i he tu'unga fakaetangata mo 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua, 'oku 'ikai fakatefito pe 'a e totonu 'o e tangata ki he faikehekehe, ka 'e malava pe ke nau fakata'e'aonga'i 'a e ngeia mo e malohinga fakasino 'o kinautolu 'oku kau ai.

'I he konivesio ki hono ta'ofi 'o e fakamamahi ki he kakai fefine (SITOA), na'e ha ai 'a e 'ikai kenau sio fakaekinautolu ki he 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua pe ko e kehekehe 'i he ngafa 'a fafine mo tangata ko ha pole, ka ko e ngaahi ola kovi 'e ma'u mei hono ngaue'aki 'a e ngaahi ngafa fatongia kia fafine 'oku ne holoki mo maumu'i honau ivi manako.

Mei he ngaahi fakakaukau ta'etapalasia, 'oku hoko leva ai 'a hono fakafehu'ia 'a e totonu ke 'eke'i 'a hono fakatolonga 'o e ngaahi 'ulungaanga tukufakaholo 'oku malava ke ne tafunaki 'a e fakamamahi mo e tukulalo'i 'o ha tu'unga. Ko e ngaahi faka'eke koeni, na'e tonu ke fua'i kene fakafepaki ki he totonu 'o kinautolu kuonau fakangata mo fakavaivai'i mei he 'ulungaanga tapalasia. Ko e ngaahi 'ulungaanga koia he'ikai pe ngofua ke tali 'i he ngaahi fakakaukau tefito 'a e totonu 'o e tangata. Ka ko kinautolu 'oku 'ilongofua 'i he 'elia tukumisi pe ko e fa'ahinga 'oku nau maumau'i 'a e taautaha ke fakamamafa'i lahi kinautolu.

'Oku ne to e hanga foki 'o 'ohake 'a e fakafehu'ia pe ko hai tene fa'u 'a e ngaahi taumu'a koia, mo e taimi ke fakahoko ai. 'I he muimui koia ki he ngaahi fakakaukau tefito 'o e ta'ofi 'o e fakamamahi mo e fai manako ki he tu'unga mo'ui lelei 'o ha komuiniti, ko e tokotaha kotoa pe 'oku malava ke ne fai ha ngaue ke kau kiai, tatau ai pe, pe ko e ha ho puipuitu'a, mo ha fa'ahinga kulupu 'oku ke kau kiai. Ko e ngaahi kulupu fakasiosiale lahi 'o kinautolu tenau poupou'i pe fakalotolahi'i 'a e ngaahi 'ulungaanga tukufakaholo tapalasia koia, 'i he sio ia mei he tafa'aki 'e taha. Ko e tupunga nai eni mei he'ene fekaunga'aki mo e ngaahi ouau fakasiosiale mo hono fakamamafa'i 'o e mahu'inga ke mahino'i 'a e feliliuaki 'i he tu'unga fakaetangata. Pea tatau ai pe kapau kuo'osi fakafotunga mai pe 'a hono fakakikihi'i 'a e totonu 'o e tangata, pea malava ke hoko ko e fatongia fakasiosiale mahu'inga.

Ko e kautaha Menitelia Ia Uanauake 'i he ta'u 2002. Na'a nau fokotu'utu'u ha ngaue ke ta'ofi 'aki 'a e 'Ulungaanga Fakamamahi Fakalilifu ki hono Maumau'i 'o e Tau'olunga 'a Fafine. Na'e to e fokotu'u foki mo ha Founa Faka'ehi'ehi mo e founa Liliu'anga 'o e Ngaahi 'Ulungaanga Fakatu'utamaki 'i Kenia, Uasingatoni. Ko e Menitelia Ia Uanauake, ko e kautaha 'a e kakai fefine 'o Kenia, 'aia na'a nau ngaue fakataha mo e komiuniti ko honau angamaheni 'oku kau ai 'a e fakamamahi fakalilifu ki he tau'olunga 'o fafine mo hono to e fakalakalaka'i 'o e angamaheni koia. Hili koia 'oku nau lolotonga tauhi 'a e tafa'aki 'o e 'ulungaanga tukufakaholo fakasiosiale 'o 'enau ngaahi ouau. Na'e fakataha 'a e kautaha 'a fafine koeni mo e ngaahi tamai, fa'e, tamaiki fefine mo e taki komuiniti ke fakatahataha'i 'enau ngaahi 'ilo ki hono liliu 'o e tukufakaholo. Na'a nau fokotu'u leva e ngaahi ouau ohi mai mai 'o ngaue'aki e ngaahi tafa'aki kotoa pe 'o e tukufakaholo, kau ai e ngaahi fakafiefia fakata'u motu'a, ouau toputapu, fevahevahe 'aki 'o e ngaahi fakamatala, ka na'e 'ikai fakangatangata ai 'a e senitalia. Na'e 'ilo eni ko e 'Enitanila Na Mungangupo – 'Kamu 'aki pe lea'. 'I hono fuofua fai 'o e founa ohi fakaangamaheni koeni 'i he kolo ko Melu 'i Kenia, ko e famili pe 'e 12 mo 'enau fanau fefine 'e toko 30 ne nau kau atu kiai. Ka ko e tokolahi 'i he komiuniti, na'a nau veiveiua mo fakakaukau ko e liliu koeni kihe tukufakaholo 'e mole vave pe ia. Ko e ouau koeni na'a ne tohoaki'i e tokolahi 'i he hili koia mo e ma'u 'e he Menitelia Ia Uanauake 'a e ngaahi faka'eke'eke fakatautaha mo e ngaahi kulupu enau fiefia 'i hono fakahoko. 'I he lolotonga 'o e ta'u na'e kau atu ha famili 'e toko 200 mei he feitu'u kehekehe 'e 11 'o Melu ki he katoanga Angamaheni na'e liliu fika 'uluaki, kau ai e ouau, 'ilo'i hono founa fai, mo e talatukungutu tukufakaholo - 'oku 'ikai pe lave ia ki he fakamamahi mo e fakaehau 'o e vahevahe ngaue 'ia fafine mo tangata.¹

'I he taimi koia 'oku fai ai hano talanga'i 'o e fakaehau 'a e founa tufa fatongia 'i he va 'o fafine mo tangata, 'oku mahu'inga 'aupito 'a e fakamama'o mei he fehokopaki 'i he ngaahi vaha'angatae 'o e fakakaukau, 'aia tene fakama'ama'a ai mo e tukulalo'i ha ngaahi tefito'i 'ulungaanga 'o ha kulupu ngaue 'a tangata pe fafine. Ka ko e 'ataakai pe eni 'o e tokolahi, pea kapau 'oku 'ikai, ko e ngaahi sosaieti fakamamani lahi 'oku nau fakamahu'inga'i 'a e lahi 'o e sosiale mo e ngaahi 'ulungaanga tukufakaholo 'oku fakafaikehekehe'i kinautolu ('o fakatefito 'i he ta'u, tu'unga fakaetangata mo ha to e 'uhinga kehe pe). Pea 'i he'enau tu'u 'iate kinautolu pe, 'oku 'ikai totonu ke tau lau ia ko ha faka'ilonga 'o ha fakamamahi, pe tukulalo'i 'oku hoko. Kae 'oua leva kuo fakafou ia 'i hano

'analaiso 'e he komuiniti 'a e vahevahe ngaue tefito 'i he tu'unga fakaetangata, 'o tatau pe 'i he'enau 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua pe fakasosiale. Ko ia ai, 'oku 'ikai pe totonu ke tau pehe ko e ngaahi 'ulungaanga fakaetangata koeni 'i he vahevahe ngaue, 'e kau 'i he ngaahi 'ulungaanga fakamamahi 'oku totonu ke 'ohake.

Ko e nofo taha ki he totonu 'a e tangata 'oku tala fakapatonu ia 'i he Konivesio ki he Malu 'o e 'Ulungaanga Tukufakaholo Fakafonunua (vakai ki he fakaiiki 'oe Konivesio), 'aia 'oku ne pouou'i malohi ai ko e 'Ulungaanga Tukufakaholo Fakafonua pe 'oku na fenapasi mo e tu'unga totonu 'a e tangata fakamamani lahi, pea 'oku fakatokanga'i eni 'i loto 'i he Konivesio. ('Atikolo 2.1)

1. Maendeleo Ya Wanawake Organization. 2002. Evaluating Efforts to Eliminate the Practice of Female Genital Mutilation. Raising Awareness and Changing Harmful Norms in Kenya, Washington DC: PATH.

Ko e Tauhi Malu ‘o e Tu’unga Taautaha (Fefine/Tangata)

Ko hono mahino’i ko e ‘o e malu ‘i he va fengauē’aki mo ngaahi vahevahe ngaue taautaha mo e ‘ulungaanga tukufakaholo fakafonua, ‘oku fakaava ‘a e ngaahi hala lahi ke malu’i. Ko e to koe ‘a e fakamamafa ki he fatongia ‘o e kominiuniti ‘i he founa malu’i, ko e founa tatau pe ‘oku fai kiai e tokanga. Ko e komiuniti mo e ngaahi kulupu ‘oku ‘ikai tenau kainga tatau, ka ‘oku mahu’inga ke fai ha sio ki he kau ngaue mo ‘enau fua fatongia ‘i he fakatatau ki he fakaikiiki ‘o e ‘ulungaanga tukufakaholo fakafonua. Kaikehe, ‘e malava ke tu’ulavea ngofua ‘a e founa malu’i totonu ki he ‘ulungaanga taēha mo kei fakapulou’i.

Ko e fa’ahinga tu’unga taautaha ‘o ha taha, mo e ‘ulungaanga tukufakaholo fakafonua ‘oku na fengauē’aki ‘i he ongo founa fetu’utaki pe ha kitu’a, ‘aki hano lau, fakaangaanga’i, pea toki fakaha mo e ngaahi alaa me’a pehe. Koia ai ko e ngaahi fakaofiofi malu’i, ‘oku nau ma’u ‘a e malohi ke ue’i e va fakaetangata, pea ke fakamalohi’i kinaua, mo fakavaivai ha ngaahi tu’unga, faka’ilo ki he ngaahi komuniti mo honau ngaahi memipa takitaha, pe ko ha to e va’a mei ai.

Ko e Konivesio na’a nau fokotu’u ha ngaahi me’afua ki ha founa malu ma’ae tu’unga fakaloto fonua mo fakavaha’apule’anga foki. ‘I he founa fakaloto fonua na’e fakakau kiai ‘a hono fakamatala’i mo fakahu ha ‘ulungaanga tukufakaholo fakafonua, fokotu’u ha ngaahi kupu faka’ofisiale, ngaahi tu’utu’ni pe lao fakangatangata, mo hono fakalakalaka’i ‘o ha palani malu, fekumi, founa fakaēhiēhi,

mo e ngaahi fokotu’u fakaako. ‘I he tu’unga fakavaha’apule’anga, ‘oku kau atu kiai ‘a e ngaahi pule’anga ‘oku nau fiema’u ha ngaahi tokoni ki he malu mo e hao, pea fakahu ia ke fakamo’oni’i fakatohinima ‘i he lisi ‘o e Konivesio pe ko e palani ki he Lesisita ‘o e Ngaahi Malu’i Lelei Taha.

Ko e Taautaha (Tangata/Fefine) ‘i he Tala Fakamo’oni

‘Oku kau foki ‘i he kaveinga lahi hono fakahu ki he Konivesia ‘a e ‘ikai kau ‘a fefine ‘i hono to e fa’u ‘a e malu pe hao ‘o e ‘ulungaanga tukufakaholo fakafonua. ‘Oku fai tatau pe eni mo ha memipa ‘o e sosaieti ‘oku hahamolofia ‘ene kau atu ki he levolo hono ua fakamamani lahi.² Taimi lahi ‘oku nau toki kau ‘i he taimi ‘oku ha ai ha ngaahi kulupu fakangatangata mo honau ngaahi ‘ulungaanga tukufakaholo fakafonua. Ko e fakapalataha koia ‘o e tu’unga fakaetangata ‘oku ne tala ‘a e ngaloku ‘o ha ‘ulungaanga tukufakaholo fakafonua ‘i he levolo fakavaha’apule’anga.

Ko e poloseki koia ko e Hisitolia ‘o Fefine Uanui, ‘oku taki ia ‘e he kau fefine tu’u fonua ‘o Aositelelia, ‘aki hano talangutu ‘o honau hisitolia. ‘Oku fakamamafa ‘a e poloseki koeni ‘i he ngaahi tukufakaholo ‘oku kaungatonu mo kinautolu mo honau ngaahi ngafa takitaha, mo ha ngaahi ngafa tukufakaholo pe, ‘oku fakapalataha ‘i honau puipuitu’ a mo honau founa pule. Na’e fakamahino foki ‘e he kau fefine koeni ‘a e ‘ikai ‘oange ha tokanga totonu mo ha ngaahi palani fakalao fekau’aki mo honau ngaahi tukufakaholo. Na’a nau fa’u leva ha founa ke ne fakahaa ‘i honau le’o ki ha lelei ‘i he kaha’u ma’a honau tukufakaholo pea ma’u mo ha tokanga kiai.³

2. Document ITH/13/8COM/INE.5.c.

3. Smith, L., Morgan, A. and van der Meer, A. 2003. Community-driven Research in Cultural Heritage Management: The Waanyi Women’s History Project. International Journal of Heritage Studies, Vol. 9, No. 1.

© UNESCO - Photograph: Fumiko Ohnata

Ko e Tu'unga Taautaha (Fefine/Tangata) 'i hono Mu'aki Ngaue'aki

Ko hono fakangaloku mo fakangaloki 'a e kau 'a fafine mo ha ngaahi kulupu kehe, 'oku ha tatau pe ia 'i hono ngaue'aki koeni 'o e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua 'i he fekumi mo hono hiki tohi. Fakatatau ki he Konivesio, ko hono ngaue'aki koeni 'o e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua kuopau ke kau kakato atu kiai 'a e komiuniti. 'I he'ene pehe leva, ko hono ako'i mo poupou'i 'o e ngaue'aki 'a e fakatefito mei he komiuniti, 'oku fiema'u ke fai ia 'o fakatatau ki he tu'unga fakaetangata 'o e komiuniti koia. 'I he founga koia te ne fakahaa'i mai ai 'a e ngaahi 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua na'e tala ia mei ha fakakaukau fakaofiofi 'o ha fa'ahinga 'o e tangata, na'e tekemui mai ai 'a e malu mo e hao 'o ata ki tu'a.

Ko e Ngaahi Palani ki he Tauhi Ke hao mo malu 'ae Tu'unga Taautaha (Fefine/ Tangata)

Ko hano fakalahi 'o e fakamatala ki ha 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua, 'e hoko ia ko ha momeniti faingata'a te ne uesia hano fakahaa'i 'i he kaha'u. 'Oku hanga foki 'e he komiuniti 'o ho'ata mai 'a e mahu'inga 'o ha 'ulungaanga, fakatamaki 'e tu'u lavea ngofua kiai, palani mo e taumu'a ngaue ki he ngaahi palopalema, mo e fengau'e'aki 'a e fa'ahinga 'o e tangata mo e ngaahi ma'u'anga pa'anga. Ko e founga leva ke ma'u ai ha lelei, ko hono fakakau 'a e le'o 'o e ngaahi ta'umotu'a kehekehe, mo e le'o 'o e ngaahi kulupu. 'E malava leva ai ke tala 'e he komiuniti honau ngaahi tu'unga fakaetangata mo honau ngaahi ngafa takitaha 'o fakatatau ki hono tukufakaholo.

'I he ngaahi mafai fakapule'anga lahi, ko e ngaahi kautaha sosaieti sivile, ngaahi 'apiako ma'olunga ange, mo e fekumi fakakomiuniti pe 'e malava kenau fakahu atu ha ngaahi tefito'i fakakaukau pe tu'utu'uni ki he malu mo e hao 'o ha tu'unga fakaetangata. 'E hoko ia ko ha palani fakalakalaka kapau 'e fakamalo'ia'i 'e he komiuniti, 'ikai ngaue 'i ha komiuniti 'o e ngaahi ngafa kehekehe pea fua ia - 'o fakakau ai 'a e ngafa fatongia takitaha – fakaikiiki 'o e fua.

Tu'unga 'o ha Taha 'i he Fakalakalaka 'o e Ngaahi Tu'utu'uni

'E fakapapau'i foki hono fakakau 'o e tuku'au mai 'o e ngaahi le'ò, mei he felotoi ki he fengau'e'aki ofi 'i he vaha'a 'o e tu'utu'uni ki he 'Ulungaanga tuku-fakaholo fakafonua, pea mo e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Malu mo e Hao. 'Oku fakatu'utamaki foki ke tuku atu 'a e fa'ahinga fatongia ko eni ki ha ngaahi memipa 'o ha komiuniti, taha potoi' ngaue mei tu'a, pe ko ha kau fakafofonga mei ha fonua. Ko hono fa'u 'o e tu'utu'uni, kuopau ke ne poupou'i 'a e ngaahi founa mo tefito'i tu'utu'uni 'o e totonu 'a e tangata ('o kau ai 'a e potupotu tatau 'i he tu'unga ngaue 'o ha tangata pe fefine), fakalakalaka tu'ulua, pea mo e fefaka'apa'apa'aki ki he malu 'o e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua 'o e Konivesio takitaha ('Atikolo 2.1). 'E to e fakapapau'i foki mo e founa faka'ehi'ehi 'e 'ikai ha'ane kaunga ki hano fa'ufau ha ngaahi me'a fakapolitikale, sosiale, matakali, tui, pe fakaehaua 'o e tefito'i fatongia 'o ha fa'ahinga. 'Oku 'aonga foki mo e ngahi fakamo'oni mei he Sitoa (CEDAW), mo 'ene ngaahi Tu'utu'uni Fili 'e⁴, 'i hono fakaha 'o e me'angaue fakamamanilahi 'oku ngaue'aki ki

© 2013 Agency for Cultural Affairs

© 2012 by Firoz Mahmud – Photograph: Murshid Anwar

he vahevahe tatau 'o e ngafa 'ia fafine mo tangata. Ko e taha, ko e ngaue fakafaitu'utu'uni 'e tali ia mo ha'ane kaungatonu kapau 'oku tuku hano taimi ki he tala tuku'au 'o e tu'unga fakaetangta 'o e taimi ni 'i ha ki'i feitu'u 'o ha Fonua.

4. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women and its Optional Protocol, see: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/CEDAWIndex.aspx>.

Ko e Taautaha 'i he Fakamo'oni Fakaetohi Fakavaha'apule'anga

'Oku 'iai foki 'a e tupulaki 'i he'ene ha fakamamani lahi 'a e tu'unga fakaetangata, 'o fakatatau ki he ta'u 'e hongofulu kuohili. Ko e fakaha eni mei hano fakamo'oni'i mei he ngaahi fakafekiki mo e fili 'o ha ngaahi Komiti Fakavaha'apule'anga ki he Malu 'o e 'Ulungaanga Tukufakaholo Fakafonua. Neongo 'a e lahi hono fakamatala'i 'o e ngafa takitaha 'i ha ngaahi faile kuo fili, 'oku 'iai pe mo e hoha'a ki hono ta'e fakaha mai ia mei he ngaahi faile koia. Tanaki atu kiai, 'oku nau faka'ai'ai foki 'a e ngaahi Pule'anga ke fakamatala'i 'a e tuku'au mai 'o e kaikai ngaue mo honau ngaahi ngafa takitaha 'i he 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua.⁵

Ko e Tefito'i Fakatafenga 'o e Tu'unga Fakaetangata

Neongo ko hono hiki tohi 'o e Konivesio 'oku 'ikai fakama'ala'ala mai ai 'a e tu'unga fakaetangata, ka ko hono sino fakalukufua 'oku tala 'a e mahulu hake 'a e tokanga ki he ngaahi kaveinga 'o e tu'unga fakaetangata. Pea 'oku kole leva ki he ngaahi pulé'anga ke 'iai ha tokanga makehe ki he ngafa fatongia takitaha 'i he taimi 'e lipooti ai 'a e tu'unga 'o e kupu hono.⁶ 'I he kole koia, ko e ngaahi foomu kotoa pe, mo e tu'utu'uni ki he fetokoni'aki 'o ha kupu fengau'e'aki, liipooti fakataimi 'o e ngaahi pulé'anga, 'e fakahu ki h ki he tu'unga fakaetangata. 'Ikai ke ngata ai, ko Iunesikou (UNESCO) mo 'enau ngaahi polokalama fakatupulaki ngaue ki he lelei 'o

e Konivesio, 'oku kau atu kiai 'a e ako'i, fale'i fakatu'utuni, kuopau ke 'i he malu ia 'a e tu'unga fakaetangata.

Ko hono 'ilo'i 'o e fekainga'aki 'i he vaha'a 'o e tu'unga fakaetangata mo e 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua, 'oku mahu'inga 'aupito ki hono malu'i 'i he founga 'e ua: te ne malava 'o fakaava ai ha ngaahi hala malu mo hao, pea mo fakamalohi'i 'a e ngaahi sitepu ki he vahevahe tatau 'o ngafa fatongia 'a fafine mo tangata. Ko e malu 'o e tafe'anga tefito 'o e tu'unga fakaetangata, 'oku ha ai ha ngaahi faingamalie mo ngaahi 'ulungaanga fakaefika mo mapule'i.

Ko e Fale'i fakafonua ma'a Fafine 'oku ne komisoni 'i 'a e Sosaieti 'o e Fananga Tukufakaholo 'o e kakai 'Isipite, pea ko e kautaha taautaha, ke ne tokoni 'i hono hiki tohi 'a e 'Aati 'o Tali, mo hono ako 'i 'o e kakai fefine 'i he 'Isipite ma'olunga ange kenau malu'i ia. Kuo laka hake 'i he toko 300 'o e kakai fefine ne nau kau atu ki he fuofuako polokalama fakaako, pea mo e polokalama fakaako hono ua na'e muimui ai. Ko e malohinga 'o fafine 'i he ako 'anga ni, na'a ne takiekina kinatolu kenau toe teu 'i ange 'a e fakaiiki 'o honau 'ulungaanga tukufakaholo fakafonua na'e mahu'inga, mo faingata 'a ke poupou'i.

5. Document ITH/13/8COM/7.

6. Decision 9.COM 13.a in Document ITH/14/9COM/Decisions.

'Ulungaanga
Tukufakaholo
Fakafonua

The designations employed and the presentation of material throughout this publication do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of UNESCO concerning the legal status of any country, territory, city or area or of its authorities, or the delimitation of its frontiers or boundaries. The authors are responsible for the choice and the presentation of the facts contained in this book and for the opinions expressed therein, which are not necessarily those of UNESCO and do not commit the Organization.

The present translation has been prepared under the responsibility of the International Information and Networking Centre for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region under the auspices of UNESCO (ICHCAP) and Ministry of Internal Affairs Tonga.

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

ichcap

International Information and Networking Centre
for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region
under the auspices of UNESCO

Ministry of Internal Affairs Tonga